

Klaudy Kinga¹

A CÉLNYELVI NORMA VÁLTOZÁSÁNAK NYOMON KÖVETÉSE EGY AGATHA CHRISTIE-REGÉNY ÚJRAFORDÍTÁSÁNAK ELEMZÉSÉVEL

Abstract

The paper is a contribution to the research of retranslation. Agatha Christie's *The Secret Adversary* was published in 1922, first translated into Hungarian in 1930, retranslated in 2012. The first translation was republished without any essential corrections in 1995, 1997 and 1998. There are now two different translations available of the work, one made in 1930, and another in 2012. The paper reviews readers' evaluations of the two translations from an on-line forum, and performs a comparative analysis of the two translations, introducing the concept of „sensitive places”. Sensitive places are words, expressions or phrases in the source language text, particularly effected in translation by changes in target language norms. These are places, where the need for retranslation is especially conspicuous: names of food and drink, tu/vous relations, politeness, toponyms, dated words and customs. Certain features of the translator's style can also be a reason for retranslation.

Keywords: *retranslation, change of the target language norms, sensitive places*

Kulcsszavak: *újrarendelés, a célnyelvi norma változása, érzékeny helyek*

1. Miért van szükség újrarendelésre?

Sok oka lehet: elavult a nyelv, elévültek a jogok, a jogutódok nem járulnak hozzá az újraközléshez, a korábbi fordítást megcsonkították, és helyre kell állítani az eredetét. Az is előfordul, hogy a fordítói becsvágy sarkallja az újrendelőt (pl. Nádasdy Ádám Dante és Shakespeare fordításai esetén), vagy éppenséggel a kiadói becsvágy áll az újrendelés mögött, s az új fordító neve még a címlapra is rákerül. Dosztojevszkij: *Bűn és bűnhődés* című regénynek újrendelését úgy jelentette meg 2015-ben a Syllabux kiadó, hogy címlapján szerepel a fordító, Soproni András neve. Ez nagyon ritkán fordul elő, pedig így lenne helyes.

¹ Klaudy Kinga DSc, ELTE Bölcsészettudományi Kar, Fordító és Tolmácsképző Tanszék, Budapest; klaudy.kinga@btk.elte.hu

Az újrafordítást igényelhetnék az egyszerű olvasók is, de az ő kívánságaikról eddig keveset tudunk, mert nem voltak csatornák, melyeken keresztül elmondhatták volna véleményüket. Most azonban az internetes kommunikáció korában a szerzők rajongótáborra folyamatosan megnyilatkozik a blog-bejegyzésekben, és így van ez az Agatha Christie krimik rajongóival is.

Agatha Christie művei 1922-től jelennek meg folyamatosan angolul, és 1930-tól kezdve fordítják őket magyarra. Az író regényéből készült fordításokat több kiadó jelenteti meg szintén folyamatosan, újabban az Európa Könyvkiadó, a Maecenas és a Hunga-Print. A regények belső címlapjának hátoldalán az eredeti kiadás évszámát és a magyar fordítás kiadásának évszámát szokták feltüntetni, de hogy mikor készült a magyar fordítás, azt csak ritkán. Tehát az tudjuk, hogy Agatha Christie *The Secret Adversary* című műve 1922-ben jelent meg angolul, de a két most elérhető fordítás adatai már nem ennyire világosak. Mindkét fordítás címe: *A titkos ellenfél*. Az egyik fordítás nemcsak címében rejt titkot, hanem a fordító személyében is, a Hunga-Print Nyomda és Kiadó 1995-ben, 1997-ben és 1998-ban majdnem változtatás nélkül kiadta dr. Zeyk Adéle bárónőnek a Palladis Rt-nél 1930-ban megjelent fordítását, és az olvasókat bizony érték meglepetések, mikor gyanútlanul belefogtak az olvasásba. A másik kiadó, az Európa Kiadó annak rendje és módja szerint új fordítást készített. Neményi Róza fordítása 2012-ben készült, és azóta folyamatosan kapható, mi a későbbiekben az 2015-ös kiadásból fogunk példákat venni.

Az újrafordításnak mint a fordításkutatás fontos területének óriási szakirodalma van. Erről jó áttekintést kapunk Siobhan Brownlie cikkéből (2006), aki Zola *Nana* című regényének hat angol fordítását hasonlítja össze abból a szempontból, hogy az angol viktoriánus prudéria hogyan finomítja a Zola regény nyílt szexuális utalásait. Az újrafordítással foglalkozó cikkek mindig utalnak Antoine Berman (1990) francia traduktológus gondolataira, aki szerint az egymás után következő újabb és újabb fordítások egyre közelebb kerülnek az eredetihez. Ezt az elképzelést később Chesterman „újrafordítási hipotézisnek” nevezte (Williams és Chesterman 2000), és rámutatott, hogy ha igazolni szeretnénk azt a hipotézist, hogy az újabb fordítások valóban egyre közelebb kerülnek a forrásnyelvi szöveghez, akkor előbb a „közelség” mérését kellene megoldanunk (Williams és Chesterman 2000:78).

Tanulmányunk szempontjából fontos lehet az újraszerkesztés és az újrafordítás közötti különbség is, melyről érdekes cikket olvashatunk Robin Edinától (2012). Véleményünk azt, hogy a Hunga-Print Kiadónál 1995-ben megjelent fordítás újraszerkesztés, az Európa Kiadónál 2012-ben megjelent fordítás pedig újrafordítás. A két fordítás egybevető elemzése ezt a vélekedést nem igazolja. Bár a 1995-ös Hunga-Print kiadásban látszik némi szerkesztői munka, de minimális, tehát véleményünk szerint nem tekinthető újraszerkesztésnek, inkább változatlan formában történő újrahasonosításnak. A Robin (2012) által leírt normakövető műveletekre csak az Európa Kiadó újrafordított szövegben találunk példákat.

És most térjünk rá *A titkos ellenfél* régi és új fordításával kapcsolatos olvasói véleményekre, melyek a Könyvmolyképző Kiadó weblapján jelentek meg a közelmúltban.

2. Az olvasók fordításkritikai véleményei

Az alábbiakban azokból az olvasói véleményekből idézünk, melyek kitérnek a fordításra vagy a fordító személyére is. Az első bejegyzés különösen érdekes, mert az olvasó ezek szerint mindkét kiadást birtokolja: a Hunga-Print kiadóéval kezdte az olvasást és az Európa Kiadóéval folytatta. Meglepődve vette észre, hogy a régiben a szereplők magázódnak az újban tegeződnek.

- (1) (...) Ami zavart picit, az a tegeződés a fordításban. A Hunga kiadást kezdtem el olvasni, ahol Tuppence-ék magázódnak, majd váltottam az új kiadásra, és nagyon fura volt, hogy ez előzőben még magázódnak, az EK kiadásban, meg tegeződnek. (www1)

Ezzel a bejegyzéssel kapcsolatban kénytelen vagyok magamat idézni, mert ritkán történik meg, hogy az élet ilyen szépen igazol egy elméleti megállapítást: „Az angol nyelvben egyes szám és többes szám második személyben egyaránt *you* a megszólítás forma. A fordító az angolról magyarra való fordításban aszerint változtatja az *ön, maga, te*, megszólításformákat, ahogy a különböző korú, nemű, foglalkozású és társadalmi helyzetű emberekkel kapcsolatban ezt a magyar társadalomban átélte és alkalmazta” (Klaudy 1994: 34). Majd később meglátjuk, hogy a fordítók társadalmi tapasztalatai, hogyan tükröződnek a *you* fordításában.

A következő bejegyzés azért érdekes, mert a bejegyzés írójában Tutsek Anna író nő neve merül fel, rá emlékezteti az olvasót a régi fordítás, és Tutsek Anna, a *Cilike*-könyvek író nője (1865-1944) és dr. Zeyk Adéle bárónő (1894-1984), aki Szegeden a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Bölcsészeti Karán az 1920/21-es tanévben Epiktetoszból doktorált, valóban majdnem kortársak voltak.

- (2) De ennek a HUNGA-PRINT-es kiadásnak a helyesírása és a fordítása sokszor az agyamra ment. Én olyan büszke voltam magamra, mert kitaláltam, jóval előbb kitaláltam, hogy ki a titkos ellenség, mint ahogy a könyved szereplői. Aztán persze pont úgy estem pofára, mint Tuppence... Ez nem igazság! Amúgy – valószínűleg a fordítás miatt – tisztára Tutsek Annás volt az egész, olyan kicsit bohókás. (www2)

A következő bejegyzésben a „nyulakkal való viszonyt” említi az olvasó, amivel egy félrefordításra utal: az eredetiben szereplő *Welsh rarebit*, amelynek jelentése 'sajtos melegszendvics' *welszi nyúl* lett a fordításban, de ennek nyilván az az oka, hogy a fordító a *rarebit*-et véletlenül *rabbit*-nak nézte.

- (3) Ez a könyv legalábbis rengeteg humorral van megírva, és egy frissebb fordítás talán még dobna is ezen, bár dr. Zeyk Adéle munkája önmagában egy vicc néhol, különös tekintettel a nyulakkal való viszonyára. De összességében derék munkát végzett a baronessz, a könyv olvasmányos magyarul is, még ha valóban nem annyira trükkös is, mint azt AC-től megszokhattuk. Viszont

a Hunga Print iszonyú igénytelen egy kiadó (volt? – remélem, igen, nem kár érte).(www3)

A Hunga-Print kiadó igénytelenségére többen is utalnak az olvasók közül:

(4) (...) Mindezt a zsenjét jól megtámogatta a kiadó és a fordító (nekem a Hungalibris kiadás van meg, a friss kiadást már újrarendelték, ha jól nézem): rettentően sok a nyomdahiba a szövegben is, a fordítás meg időnként valami nagyon archaikus vagy furcsa magyarsággal íródott. Jó, a regény 1920-ban játszódik, de „megyek és veszek benzint” helyett nem lenne jobb a „megyek tankolni” fordulat? Vagy mióta szállnak LE egy autóból a benne utazók? Mondjuk, egy magyarázat a fordítási furcsaságokra, ha maga a fordítás is a húszas években született, de a leszállást ez sem magyarázza. (www4)

A (4) bejegyzés fontos kérdést vet fel. Ha a regény a 20-as években játszódik, 1922-ben jelent meg, miért nem jó a régi, 1930-ban megjelent, most már szükségképpen kissé archaikus fordítás? Az avittságot kifogásolja a (5) bejegyzés is:

(5) Igazán nagy Agatha Christie-rajongó vagyok, de ezt most untam. Ráadásul vmi '30-as évekbeli fordítás került a kezembe... picinyég avított. (www5)

Tehát miért nem jó, ha avított a fordítása egy több mint 80 éves regénynek? Ebben az esetben nagyon lapidáris indoklást fogunk adni: azért, mert az avittság nem része az üzenetnek. Két izig-vérig modern fiatalról van szó. Tommy és Tuppence végigcsinálták az első világháborút, Tuppence nővérként, Tommy katonaként és most nincs állásuk. Véletlenül összetalálkoznak, beülnek az akkor divatos Lyons kávéházba, és megtanácskozzák, hogyan lehetne munkát szerezni. A szokásos módszerekkel már próbálkoztak, de eredménytelenül. Nincs más választásuk, szokatlan módszert kell választaniuk. Megalapítják az Ifjú Kalandorok Rt-t és feladnak a *Times*-ban egy hirdetést az alábbi szöveggel: „Munkát vállal két ifjú kalandor. Bármire kaphatók, bárhová elmennek, megfelelő fizetésért. Ésszerűtlen ajánlatokat nem utasítunk vissza.” Itt kezdődik a kalandok sorozata, amelyek részletesebb kifejtése nem témája ennek a tanulmánynak, de talán ennyi is elég annak érzékeltetéséhez, hogy itt nincs szükség az archaikus nyelvezetre, sem a szereplők jellemzésekor, sem kalandjaik leírásakor. Azt viszont fontos lenne tudni, hogy milyen a szereplők közti viszony, hol játszódnak az események, a szereplők éppen reggeliznek, ebédelnek vagy vacsoráznak? A *lunch* és a *diner* ideje ugyanis nagy időeltolódásokat tud okozni az angolról magyarra való fordításban. Mit isznak, mit esznek a szereplők? *Welszi nyulat* 'sajtos melegszendvics' helyett? *Tálban főttet* 'fel-fűjt' helyett?

Ez utóbbi kérdésekkel azt szerettük volna érzékeltetni, hogy azért van szükség újrarendelésre, hogy az olvasónak ne kelljen a szükségesnél nagyobb erőfeszítést tennie a cselekmény követése érdekében. Éppoly könnyed, izgalmas és élvezetes olvasmány legyen számára a magyar fordítás, amilyenek Agatha Christie megírta az eredetit. Nem

félrefordításokra fogunk vadászni (bár az is akad), hanem megpróbáljuk a célnyelvi norma változását nyomon követni az újrafordításban.

3. Az aktuális célnyelvi norma követése

A norma kényes kérdés a leíró fordítástudományban, hiszen nem bírálni kívánjuk a fordításokat, hanem leírni, hogy milyenek. A norma fogalmát először Toury járja körül alaposan (1995). A deskriptivitás és a normativitás közti ellentmondást Chesterman (1993) oldja fel. Szerinte „...elkülöníthető a fordítóknak az a részhalmaza, akit kompetens professzionális fordítónak nevezhetünk, (...) valamint elkülöníthető a szövegeknek olyan részhalmaza, melyet kompetens professzionális fordítók hoztak létre. Ez a két részhalmaza a fordítói norma forrása” (Chesterman 1993: 7-8. ford. KK). A fordítási normát tehát a kompetens szakmai viselkedés hozza létre.

Chesterman a továbbiakban kifejti, hogy a fordítási szakmai normának többféle összetevője van: pl. a produkciós normák, melyek a módszerekre és stratégiákra vonatkoznak, a felelősség normája, mely szerint a fordítónak úgy kell eljárnia, hogy szem előtt tartsa az eredeti író, a megrendelő, és az olvasó érdekeit, a kommunikációs norma, mely szerint úgy kell viselkedni, hogy optimális legyen a kommunikáció. Léteznek még elvárás normák is, melyeket az olvasók hoznak létre. Mások az elvárás normák attól függően, hogy nyílt vagy rejtett fordításról van szó. Rejtett fordítás esetén azt várják az olvasók, hogy olyan legyen a fordítás, mint amilyenek a célnyelvi szövegek szoktak lenni. Nyílt fordítás esetén akkor felel meg a szöveg az olvasói elvárásnak, ha látszik rajta, hogy fordítás (Chesterman 2003: 8-9).

A szépirodalmi szövegek esetén általában a rejtett fordítás a cél, bár ez manapság nem jelenti ugyanazt, mint valamikor a 18. században, amikor a cselekmény helyszínét is gyakran áthelyezték Magyarországra. Agatha Christie fordításakor az angliai helyszínek és az angol reáliák megőrzésének általában nagy jelentősége van (vö. *St Mary Mead* falu a *Miss Marple* regényekben). Egy ilyen angol reáliának (*Bill Sikes*) magyar reáliával való fordítása (*Rózsa Sándor*) azon kevés helyek egyike, ahol a Hunga-Print kiadás mégiscsak hozzányúlt a régi fordításhoz:

- (6) ‘Why, doctor,’ I said, ‘I guess I feel an almighty fool, but I owe it to you to let you know that it wasn’t the **Bill Sikes** business I was up to.’ (Christie 89)
- (6a) – Igazán roppant buta és félszeg helyzetbe kerültem doktor úr, de tartozom Önnek azzal, hogy megmondjam, hogy nem **Rózsa Sándornak** jöttem ide. (Zeyk 1930:106)
- (6b) – Igazán roppant buta és félszeg helyzetbe kerültem doktor úr, de tartozom Önnek azzal, hogy megmondjam, hogy nem **betörőnek** jöttem ide. (Zeyk 1995: 111)
- (6c) Doktor úr, – mondtam – roppant buta helyzetbe kerültem, de tartozom egy vallomással: engem nem kényszerítettek rablásra, mint **Twist Olivert**. (Neményi 119)

Zeyk Adéle ugyanis 1930-ban *Bill Sikes*, a Dickens regényből jól ismert bűnöző alakját egy magyar betyár *Rózsa Sándor* figurájával helyettesítette (6a). Ezt már az amúgy majdnem mindent változatlanul közlő Hunga-Print kiadónak is sok volt, és ezen a helyen *betörővé* általánosította a szerkesztő Rózsa Sándort (6b). Érdekes az újrafordító (2012) megoldása is (6c), aki a magyar olvasó számára jobban ismert *Twist Olivér* alakját használja fel ugyanabból az angol regényből.

4. Érzékeny helyek az újrafordításban

Ha a célnyelvi norma változásának tükröződését szeretnénk nyomon követni az újrafordításban, meg kell találnunk azokat a helyeket, melyek „érzékenyek” a célnyelvi fordítási norma változására. Ilyen érzékeny hely a tegezés/magázás, a megszólítások, az udvariassági formák, a rokonsági viszonyok kifejezése, az ételek, italok neve, az étkeszések helye és ideje, a regény írása idejében közismert, de azóta elavult tárgyak vagy jelenségek megnevezése (pl. *pelmanizmus*).

Ezek eddig a cselekmény kontextusát jelentő korabeli szokások, tárgyak és jelenségek voltak, de bizonyos fordítói megoldások is lehetnek az újrafordítás szempontjából érzékeny helyek. Ez történik, ha a fordító konzekvensen és rendszerszerűen alkalmaz bizonyos stratégiát pl. elavult szavak felfrissítése (ami *kapuciner*, *néne*, *svihák* volt a régi fordításban *tejeskávé*, *nővér*, *gazember* lett az új fordításban), frazémák fordítása (általánosító vagy behelyettesítő), toponimák fordítása magyarázattal vagy magyarázat nélkül és általában az explicitáció megléte vagy hiánya bizonyos ismétlődő esetekben.

4.1. Tegezés vagy magázás

Vannak T/V nyelvek és nem T/V nyelvek. A T/V rövidítés a francia *tu* és *vous* nyomán keletkezett, mert a francia nyelvben, akárcsak a magyarban, a németben, az oroszban és még számos más nyelvben van lehetőség a familiáris és az udvarias nyelvhasználat személyes névmással történő megkülönböztetésére. Az angolban nincs. A tegezés vagy magázás közötti választás a család és a társadalom hatalmi és szolidaritási viszonyait fejezi ki, kifejeződése nyelvenként változó, tehát a fordított művek adatokat tudnak szolgáltatni e kérdésben. A témának óriási szakirodalma van (Wardhaugh 1995, Szili 2007), melynek mélységeibe ez a kis fordításelemzési tanulmány nem tud belemerülni, de az, hogy egy 1922-ben keletkezett angol regény 1930-as magyar fordításában mindenki magázódik, míg az 2012-es magyar újrafordításban az egykorú fiatalok már tegeznek egymást, figyelemre méltó.

A tegezés és magázás között választás duplán is érzékeny hely a fordításban, részben azért, mert mint említettük, az angol–magyar fordításban ez a választás mindig fordítói döntés eredménye, másrészt azért mert 1930 óta a tegeződés a magyar társadalom nyelvhasználatában nagymértékben megváltozott, sőt napjainkban is folyamatosan változik, egyre újabb és újabb társadalmi csoportok között válik elterjedté.

Az 1930-as fordításban mindenki magázódik, még két ifjú főhősünk Tommy és Tuppence, a két ifjú kalandor is. A Hunga-Print ehhez nem nyúlt hozzá, meg is szólták érte az olvasók (ld. www1) Az újrafordítás tehát először is kettejük között állítja helyre a korunknak megfelelő beszédmódot. A két fiatal 1916-ban a háború alatt egy hadikórházban találkozott először, a cselekmény 1918-ban kezdődik, mindketten húsz év körüliek.

- (7) „Not seen **you** for simply centuries,” continued the young man.” (Christie 6)
 (7a) – Ősidők óta nem láttam **magát** – folytatta a fiatalember. (Zeyk 8)
 (7b) – Ezer éve nem **láttalak** – folytatta a fiatalember. (Neményi 11)

És a régi fordításban tart a magázódás a regény végéig még a leánykérés is magázódva zajlik, ami 1930-ban megfelelt a társadalmi nyelvhasználati normának, hiszen gyakran házaspárok is magázódtak életük végéig. A mai olvasónak viszont szokatlan lenne.

- (8) “**You** haven’t really proposed now,” pointed out Tuppence.
 “**You** won’t be able to get out of marrying me, so don’t **you** think it.”
 (Christie 258)
 (8a) – Még most sem **kért meg** – figyelmeztette Tommyt a lány.
 – Most már úgyszincs más **választása** és énhozzám kell **jönnie** feleségül, hát ne is képzelődjék! (Zeyk 168)
 (8b) – Még most sem **kértél meg** rendesen – figyelmeztette Tommyt a lány.
 – Nem **bújhatsz ki** a házasság elől, ne is **képzeld**, hogy **megszabadulsz** tőlem.
 (Neményi 334)

Egyébként nincs is olyan pont a regényben, ahol ifjú szereplőink rátérnének a tegezésre, tehát mindkét fordító a maga módján következetesen és a maga korabeli (1930 vö. 2012) célnyelvi normának megfelelően járt el, az angol *you* megfeleltetésekor. A régi fordításban mindenki magázódik. A férfi szereplők is magázódnak egymás közt, de még a rézkilincset tisztogató kis liftes fiút is mindenki magázza. Az új fordítás ezt is rendbe hozza. Tuppence és Tommy nemcsak egymást tegezik, hanem a liftes fiút is.

- (9) „... but I’ll bear **you** in mind, son. What’s this about the girl **you** say is leaving?”
 (Christie 71)
 (9a) –... de nem fogok **magáról** megfedkezni. Mondja, fiam, mit is **mondott** előbb arról a szobalányról?... Megy el? (Zeyk 87)
 (9b) –... de nem felejtkezem meg **rólad** fiam. Mit is **mondtal** arról a lányról. Hogy kilép? (Neményi 95)

Igaz, hogy aszimmetrikus ez a tegezés, mert a liftes fiú nem meri őket visszategezni az új fordításban sem. Az udvariasság kategóriájába tartozik a megszólítás formája vagy a harmadik személy megnevezésének kérdése is. Agatha Christie-nél mindenki megkapja a *Mr*, *Mrs* vagy *Sír* tiszteleti megszólítást, nemcsak amikor megszólítják, ha-

nem akkor is, amikor a szerző ír róluk. Érdekes, hogy az első fordításban a szerzői narrációban is megőrződnek ezek a megszólító alakok, az újrafordításból már kimaradnak.

- (10) A hint of alertness came into **Mr. Carter's** manner.
 „Because it seems that the papers were not destroyed after all, and that they might be resurrected to-day with a new and deadly significance.”
 Tuppence stared. **Mr. Carter** nodded. (Christie 37)
- (10a) **Mr. Carter** modora mintha megélénkült volna.
 – Azért mert az iratokat úgy látszik mégsem semmisítették meg, és ha ma előkerülnek egészen más végzetes jelentőségük lesz.
 Tuppence nagyot nézett. **Mr. Carter** bólintott. (Zeyk 44)
- (10b) **Carter** kissé felélénkült.
 – Azért, mert úgy látszik, hogy az irat mégsem semmisült meg, és most új és végzetes hatása lesz, ha feltámad.
 Tuppence meglepetten bámult. **Carter** bólintott. (Neményi 49)

Az udvariassági formák fordításának további elemzéséről most lemondunk, hiszen köztudomású, hogy az Agatha Christie regényekben még a legszorongatottabb helyzetekben is végtelenül udvariasak egymással a szereplők, tehát az újrafordító sem tehetett többet, mint hogy a nyilvánvalóan tegeződő helyzetekben a familiáris formát választotta, és kissé csökkentette az udvarias megszólító megnevezések számát a szerzői leírásban. A regény két különböző fordítása még bőséges anyagot szolgáltatna az udvariasság pragmatikája szempontjából való feldolgozáshoz Szili (2007) alapján.

4.2. Ételek és italok neve

Könnyen avul a mindennapi ételek és italok megnevezése is. Mikor Tommy és Tuppence beülnek a Lyonsba, a lehető legolcsóbb ételt rendelik, amit még ki tudnak fizetni.

- (11) Tommy ordered tea and **buns**, Tuppence ordered tea and buttered toast. (Christie 7)
- (11a) Tommy teát rendelt és **kalácsot**, Tuppence pedig teát és vajas piritóst. (Zeyk 10)
- (11b) Tommy teát rendelt **zsömlével**, Tuppence pedig teát vajas piritóssal. (Neményi 13)
- (12) „Now then,” said Tommy, **taking a large bite of bun.** (Christie 8)
- (12a) – És most – szólalt meg Tommy, közben **jó nagy darabot törve a kalácsból.** (Zeyk 11)
- (12b) – Akkor hát – mondta Tommy – **jókorát harapva a zsömlébe.** (Neményi 13)

A vajas pirítóssal nincs gond a régi fordításban, legfeljebb második i-nek kellene hosszúnak lenni rövid helyett, de a kalácsot modernizálni kellett. Kalácsot nem szokás manapság kávézóban rendelni, helyette választotta az újrafordító a zsömlét. Az angolban a *bun* se nem zsömlé, se nem kalács, a *Cambridge Dictionary of English* szerint „small, sweet usually round cake” (‘kicsi, édes rendszerint kerek sütemény’) tehát formájában a zsömléhez, ízében valóban a kalácshoz hasonlít. Egy másik jelenetben még egyszerűbb a rendelés, csak két kávé rendelnek, de míg a török kávé a magyar olvasó is ismeri, a francia kávéról nem tudja, hogy tejeskávé. Mindkét fordító magyarázó fordítást alkalmaz, csak közben a régi fordító *kapucínere* kiment a divatból, azaz eltűnt a szóhasználatból.

(13) „Two coffees.” (This was to the waiter.) „One **Turkish**, one **French**.” (Christie 27)

(13a) – Két feketét! (ez a pincérnek szólt) – Azaz egy **kapucínert** és egy **törököt**.
(Zeyk 33)

(13b) – Két kávé – (Ez a pincérnek szólt) – Egyet **törökösen**, egyet **tejesen**.
(Neményi 38)

És most jön a híres *walesi nyúl*, amelynek egyik mai előfordulása még az interneten található félrefordítások (leiter jakabok) gyűjteményébe is bekerült. Az angol konyhában teljesen hétköznapi sajtos melegszendvicsről van szó, hogy miért walesi, az homályba vész.

(14) Having already lunched heartily, Tommy contented himself with ordering a **Welsh rarebit** and a cup of coffee. (Christie 55)

(14a) Mivel már Tuppence-szel kiadós villás-reggelit evett, Tommy csak **walesi nyulat** és kávé rendel. (Zeyk 65)

(14b) Mivel kiadósan megebédelt Tommy már csak kávé rendel **sajtós pirítóssal**.
(Neményi 73)

Könnyű a mai fordítónak, aki a *Welsh rarebit* képét és receptjét is megnézheti az interneten, sőt recepteket is talál hozzá angolul is magyarul is. Vagy például az előbb említett Lyons kávéház esetében nemcsak a Lyons Corner House képét találja meg a világhálón, hanem az étlapokat, a pincérnök egyenruháját, sőt még a különböző időszakokban hordott főköötjük fényképét is. Ez a lehetőség a régi fordítás készítőjének pedig nem állt rendelkezésére.

4.3. Az étkezések ideje

Már az előző példában (14) is feltűnhetett a tanulmány olvasójának, hogy Tommy a régi magyar fordításban *villásreggelire* eszi a walesi nyulat (14a), az új fordításban pedig *ebédre* eszi a sajtós pirítóst (14b). Az angol étkezések magyar megfelelői sokig tévesen éltek a magyar köztudatban a *dinnert*-t tartották ebédnek, a *supper*-t vacsorának, és a

lunch-el nem tudtak mit kezdeni. Ez látható a régi fordításban is. Az új fordítás rendbe teszi az étkezések idejét.

- (15) „Now, will you come and have **lunch**?” (Christie 26)
 (15a) – És most jön vagy nem jön **villásreggelizni**? (Zeyk 30)
 (15b) – És most jössz **ebédelni**? (Neményi 35)

- (16) „It makes no difference to me, as I shall not be **dining** at home.” (Christie 83)
 (16a) – Nekem mindegy, mert nem **ebédelek** itthon. (Zeyk 98)
 (16b) – Nekem mindegy, mert úgysem **vacsorázom** itthon. (Neményi 110)

Hogy a *dinner* a *lunch* és a *supper* ideje az angol társadalomban sem problémamentes, megtudjuk Bart István *Angol–magyar kulturális szótárából*:

lunch = a déli étkezés, ha valaki *supper*-t is fogyaszt (viszonylag későn), akkor maga főétkezés, míg ellenkező esetben a *lunch* csupán *light meal* (*snack*), és az estefelé korán elfogyasztott főétkezés neve *dinner* (ami lehet akár déltájt is, mely esetben estefelé *high tea* van. (Bart 2001:107)

Ez olyan bonyolult, hogy jobb a célnyelvi olvasó elvárásaiból kiindulni. A régi fordításban a *lunch* fordításaként minduntalan felbukkanó *villásreggeli* a mai magyar olvasóban elegáns diplomaták világát idézi fel, pedig szereplőink egyszerűen ebédelnek. Ha pedig az „*I shall not be dining at home* „tényleg azt jelentené, ami a régi fordításban áll, hogy „nem ebédelek itthon”, akkor a lakásban vacsoraidőben a háziasszony távollétében zajló események értelmüket vesztenék. Az új fordítás készítője tehát joggal alakította át az étkezések elnevezését.

4.4. Toponimák, intézménynevek megfeleltetése

Az angol földrajzi nevek, városnevek, londoni városrészek, utcák, terek, intézmények megnevezései fontos atmoszférateremtő szerepet játszanak Agatha Christie regényeiben. Általában a nem fordítandó kifejezések közé tartoznak, de magyarázó betoldást gyakran alkalmaznak mellettük a fordítók (pl. *St Pancras* → *St Pancras pályaudvar*), vagy a tulajdonnevet változatlanul hagyják, és a köznévi elemet lefordítják (pl. *Trafalgar Square* → *Trafalgár tér*). Ezt teszi a régi fordító is: pl. *Dover Street Tube* → *Dover-utcai földalatti megálló*. Az új fordítás készítője viszont joggal arra számít, hogy a 2012-es magyar olvasó többet tud Londonról, és jobban tud angolul, mint az 1930-as évekbeli magyar olvasó. Neki nem kell magyarázni, hogy mi a *Dover Street*, a *St. James Park* és a *National Gallery*, ezért nem is magyarázza, meghagyja változatlanul.

- (17) ... and momentarily blocked the **Dover Street** Tube exit. (Christie 6)
 (17a) ... s egy pillanatra elzárták **Dover-utcai** földalatti megálló kijáratát. (Zeyk 8)
 (17b) ... átmenetileg eltorlaszolva a **Dover street-i** földalatti-állomás kijáratát (Neményi 11)

- (18) She was half-way across **St. James's Park**, when a man's voice behind her made her start. (Christie 14)
- (18a) **St James kertjének** felújtján volt, amikor közvetlenül a háta mögött megszólalt egy férfigang. (Zeyk 19)
- (18b) Éppen átvágott a **St James Parkon**, amikor félúton megállította egy háta mögül megszólaló férfigang. (Neményi 22)
- (19) He had been bound by an honourable promise not to open any such letters if they did arrive, but to repair to the **National Gallery...** (Christie 31)
- (19a) Tommynak becsületszavát kellett adnia, hogy nem bontja ki ezeket a leveleket, ha ugyan jönnek, ellenben elmegy a **Nemzeti Múzeumba...** (Zeyk 36)
- (19b) Tommynak szentül meg kellett ígérnie, hogy nem bontja ki ezeket a leveleket, ha egyáltalán érkeznek, viszont elmegy a **National Gallerybe,...** (Neményi 42)

A lefordított köznévi rész gondot is okozhat, ha a fordító nem járt a St James Parkban, hiszen a *kert* szó (18a) semmiképpen nem illik a Buckingham palota előtt elterülő 23 hektáros óriási londoni közparkra (vö. *St James kertjének felújtján volt*).

4.5. Elavult jelenségek

Ki tudja ma már mi volt a pelmanizmus? Pedig a 20-as évekbeli Londonban mindenki által emlegetett divatos memóriafejlesztő tréning volt. Mikor Tuppence kissé elgondolkodik, Tommynak erről a pelmanizmus jut eszébe. Lehet, hogy a 30-as évekbeli magyar olvasónak is, de a mai magyar olvasónak biztos nem. Az új fordítás készítője inkább megmagyarázza.

- (20) „Be quiet. I'm thinking.”
 „Shades of **Pelmanism!**” said Tommy, and relapsed into silence. (Christie 27)
- (20a) – Csönd . Most gondolkozom.
 – Közeledik a **pelmanizmus** felé! – mondta Tommy és elhallgatott. (Zeyk 33)
- (20b) – Hallgass, most gondolkodom.
 – **Emlékezetfejlesztő tréning** – jegyezte meg Tommy, majd hallgatásba burkolódzott. (Neményi 38)

4.6. Elavult szólásmondások

Az újrafordítás szempontjából érzékeny helyek között előkelő szerepet játszik a frazeologizmusok fordítása. A frazeologizmus lényege, hogy az egész jelentése több mint az elemek jelentése, tehát ha a forrásnyelvi frazeologizmus jelentését a célnyelven elemenként kell összerakni, az nem jó. Akkor nem csattan. Bár a szó szerint lefordított frazéma gazdagíthatja a célnyelv frazémakincsét. Milyen szépen jellemzi a tétlen

embert az angol nyelv, ezzel a képpel: *Várja, míg fű nő a lába alatt*. De ez nem a miénk. Ilyenkor mi azt szoktuk mondani, hogy: *Várja, hogy a sült galamb a szájába repüljön*. A *Kakas csípje meg* a miénk volt, de már nem használjuk, vagy talán csak vidéken. Az új fordítás készítője mindkét esetben lemondott a frazeologizmussal való fordításról.

- (21) **“Dash it all**, Tommy, we’ve got to DO something for our money.” (Christie 46)
 (21a) **Kakas csípje meg** Tommy, valamit csak kell csinálnunk ezért a pénzért!
 (Zeyk 58)
 (21b) **A mindenségedet** Tommy, legalább csináljunk valamit ezért a pénzért!
 (Neményi 63)
- (22) Tuppence hated **letting the grass grow under her feet**. (Christie 69)
 (22a) Tuppence **nem szerette megvárni míg fű nő a lába alatt**. (Zeyk 84)
 (22b) Tuppence **soha sem halogatott semmit**. (Neményi 92)

4.7. Magyarázó tagmondatok betoldása

Érzékeny hely lehet a fordításban a szereplők szóbeli megnyilvánulásait kísérő mondatok fordítása, mert ezekkel elég szabadon bánhatnak a fordítók. Most nem az idéző igék sokat emlegetett konkretizációjára gondolok, hanem általában a szóbeli megnyilvánulásokat kísérő mondatokra. Mindkét fordító következetesen jár el: a régi fordítás készítője lépten-nyomon betold ilyen kísérő tagmondatokat, melyek az eredetiben nem szerepelnek, az új fordítás készítője soha.

- (23) „I guess you’ve no right to ask such a thing! (Christie 4)
 (23a) – Úgy gondolom, – **mondta sértődötten** – hogy nincs joga ilyesmit kérdezni!
 (Zeyk 6)
 (23b) – Nincs joga ilyesmit kérdezni! (Neményi 8)
- (24) “Why” (Christie 5)
 (24a) – Miért éppen nőben? – **csodálkozott a lány**. (Zeyk 6)
 (24b) – Miért? (Neményi 8)
- (25) „Wait – I must warn you. There may be a risk ... (Christie 5)
 (25a) – Várjon – **legyintett a férfi** – Kötelességem figyelmeztetni valamire. Lehet, hogy ez nagy kockázattal jár. (Zeyk 6)
 (25b) – Várjon, figyelmeztetnem kell. A dolog kockázatos is lehet. (Neményi 8)

Ha az angol eredetit megnézzük (23), (24), (25), látjuk, hogy, az eredeti angolban nincs se sértődés, se csodálkozás, se legyintés. Az új fordításban sincs (23b), (24b), (25b). A régi fordítás (23a), (24a), (25a) segít az olvasónak jobban megérteni a szereplők lelkiállapotát. Később is többször fordulnak elő benne ilyen mondatok: *A lány összerezzen*

(Zeyk 19), úgy, hogy ezek nem szerepelnek az eredetiben. Az új fordításban ilyen be-
toldások nem fordulnak elő. Az új fordítás általában szűkszavúbb. Nem magyarázza a
földrajzi és intézményneveket, nem minősíti a szereplők megnyilvánulásait, nem utal a
szereplők lelkiállapotára, tehát több mindent bíz az olvasóra, vagy úgy is mondhatnánk,
egyenrangú félnek tekinti az olvasót. Egészében véve a régi fordításra az explicitebb
megoldások kedvelése az új fordításra az implicittebb megoldások kedvelése jellemző.

5. Összefoglalás

E néhány példa elemzéséből is látható, hogy miért volt szükség Agatha Christie *The Secret Adversary* című regényének újrafordítására. Felsoroltunk néhány újrafordítás szempontjából érzékeny helyet: elavult szavak (pl. *néne* 'nővér' helyett, *svihák* 'gazember' helyett), elavult jelenségek (pl. *pelmanizmus*), tegezés/magázás, megszólítások, ételek, italok neve, étkezések ideje, toponimák, intézmények neve, frazeologizmusok fordítása. Ezekben a helyeken a régi fordítás készítője feltehetően a 19. század elejének megfelelő célnyelvi norma szerint járt el (ezt sajnos nem tudjuk ellenőrizni, de azt, mint egyszemélyes adatközlő bizonyíthatom, hogy a *kapucíner* szót a nagymamám tényleg használta). Az új fordítás készítőjéről viszont megállapítottuk, hogy az érzékeny helyek fordítását a 21. század elején, azaz a napjainkban uralkodó célnyelvi norma figyelembe vételével oldotta meg. Csak az a kiadó nem járt el helyesen, amely egy 1930-ban készült fordítást úgy adott el 60 évvel később, hogy nem tüntette fel a fordítás készítésének időpontját.

De beszélhetünk-e újrafordítási műveletekről? Sajnos nem. Amikor azt írtuk, hogy az új fordítás készítője „felfrissítette”, „rendbe tette”, „helyre állította”, akkor nem arra gondoltunk, hogy az új fordítás készítője a régi fordítást frissítette fel, tette rendbe, hiszen az új fordítás készítője sokszor szándékosan nem is veszi kézbe a korábbi fordítást vagy fordításokat, nehogy befolyásolja őt a régi fordítás szövege. Ilyenkor arra utaltunk, hogy az új fordítás készítője úgy fordította az eredetit, hogy a mai célnyelvi normának megfelelő fordítási megoldásokat alkalmazott. Ezért nem beszélhetünk újrafordítási műveletekről sem, mert az újabb és újabb fordítások készítői általában nem az előző fordításból, hanem az eredetiből dolgoznak, csak a fordítás kutatója az, aki a régi és az új fordítást egybeveti. Mint látjuk néha az olvasók is megteszik ezt, és számon kérik a fordítótól a saját korukra jellemző célnyelvi norma követését. Joggal.

Irodalom

- Bart István 2001. *Angol–magyar kulturális szótár*. Corvina, Budapest.
- Berman, Antoine 1990. La retraduction comme espace de la traduction. In: *Palimpsest. Retraduire*, Vol. 4. 1–7.
- Brownlie, Siobhan 2006. Narrative Theory and Retranslation Theory. *Across Languages and Cultures* Vol.7. No. 2. 145–171.
- Chesterman, Andrew. 2003. From „Is” to „Ought”. Laws, Norms and Strategies in Translation Studies. *Target* Vol. 5. No.1. 1–20.
- Klaudy Kinga 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Scholastica, Budapest.
- Robin Edina 2012. Fordítások újraszerkesztése. Mit tesz a szerkesztő a fordított szöveggel? *Filologia.hu* 3. évf. 2. szám. 99–117.
- Szili Katalin 2007. Az udvariasság pragmatikája. *Magyar Nyelvőr* 131. évf. 1. szám 1–16.
- Toury, Gideon 2005. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Benjamins, Amsterdam.
- Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Osiris-Századvég, Budapest.
- Williams, Jenny - Chesterman, Andrew. 2000. *The Map*. St. Jerome, Manchester.

Források

- Christie, Agatha 1922. *The Secret Adversary*. www.freclassicebooks.com
Letöltve: 2017. április 5.
- Christie, Agatha 1930. *A titkos ellenfél*. (ford.) dr. Zeyk Adéle bárónő, Palladis Rt., Budapest.
- Christie, Agatha 1995, 1997, 1998. *A titkos ellenfél*. (ford.) dr. Zeyk Adéle, Hunga-Print Kiadó, Budapest.
- Christie, Agatha 2012, 2015. *A titkos ellenfél*. (ford.) Neményi Róza Európa Kiadó, Budapest.

Az olvasói értékelések forrása

- www1=@galagonya <https://moly.hu/konyvek/agatha.christie-a-titkos-ellenfel>
Letöltve: 2017. április 5.
- www2=@sssajt <https://moly.hu/konyvek/agatha.christie-a-titkos-ellenfel>
Letöltve: 2017. április 5.
- www3=@Juci <https://moly.hu/konyvek/agatha.christie-a-titkos-ellenfel>
Letöltve: 2017. április 5.
- www4=@morzsa <https://moly.hu/konyvek/agatha.christie-a-titkos-ellenfel>
Letöltve: 2017. április 5.
- www5=@Book.She <https://moly.hu/konyvek/agatha.christie-a-titkos-ellenfel>
Letöltve: 2017. április 5.